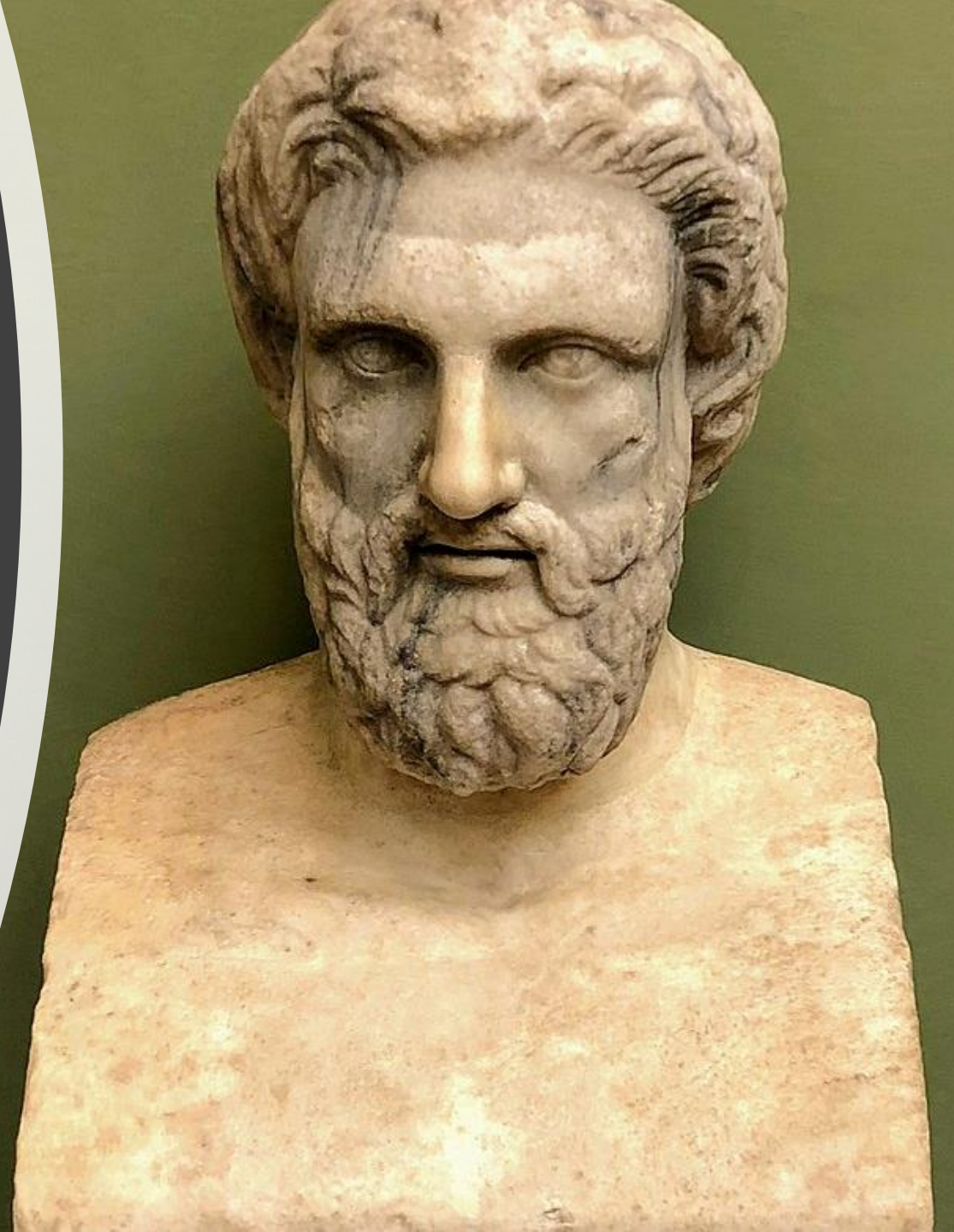

Αρχαία Ελληνική
Λογοτεχνική Κριτική
Μάθημα 3^ο-6^ο:
ταλάντω μουσική σταυμήσεται:
Οι Βάτραχοι του Αριστοφάνη

Διδάσκων: Μάριος Βάλβης-Γερογιάννης, Δρ. Φιλολογίας
(Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλολογίας,
μάθημα επιλογής Ε' εξαμήνου)

Αριστοφάνης (±450-±386 π.Χ.)

- Οι έντεκα σωζόμενες κωμωδίες του Αριστοφάνη αποτελούν τα μοναδικά ολοκληρωμένα δείγματα που διαθέτουμε από την Αρχαία Κωμωδία (5^{ος} π.Χ. αι.). Ο ίδιος εκπροσωπεί την τελευταία φάση της. Δύο όψιμα έργα του, οι *Εκκλησιάζουσες* (±393 π.Χ.) και ο *Πλούτος* (388), πλέον θεωρούνται και μελετώνται ως πρώιμα δείγματα της Μέσης Κωμωδίας (±404-±321 π.Χ.)
- Χάρη στο δημιουργικό του ταλέντο ταυτίσθηκε με τον κατ' εξοχήν εκπρόσωπο της κωμωδίας (βλ. π.χ. την παρουσία του ως δραματικού προσώπου στο πλατωνικό *Συμπόσιο*)
- Αποδίδεται στον Πλάτωνα (τον φιλόσοφο) το εξής επιτύμβιο επίγραμμα για τον κωμικό:

Αἱ Χάριτες τέμενός τι λαβεῖν ὄπερ οὐχὶ πεσεῖται
ζηλοῦσαι, ψυχὴν ἠϋρον Ἀριστοφάνους.

- Η θεατρική σταδιοδρομία του Αριστοφάνη εκτείνεται από το 427 έως περ. το 386 π.Χ.
- Συνήθιζε να επανεπεξεργάζεται ήδη διδαχθείσες κωμωδίες και να τις παρουσιάζει εκ νέου στο κοινό
- Έμεινε γνωστός για την οξυδέρκεια, τη λεπτότητα και τη φινέτσα των έργων του, ιδίως όσων δανείζονταν υποθέσεις από τον χώρο του πνεύματος, της λογοτεχνίας και του θεάτρου. Μπορούσε να μιμηθεί με μεγάλη ικανότητα το ύφος άλλων δραματουργών (ενίοτε ακόμη και των αντιπάλων του)· επιπλέον, συνήθιζε να ανεβάζει στη σκηνή αφηρημένες έννοιες τις οποίες προσωποποιούσε (π.χ. τον Δίκαιο και τον Άδικο Λόγο στις *Νεφέλες*)

- Είχε την ικανότητα να εντάσσει αβίαστα στις κωμωδίες του στοιχεία από τα υπόλοιπα γραμματειακά είδη (λυρική ποίηση, έπος, τραγωδία). Επηρεάστηκε σημαντικά από τη δραματουργία του Ευριπίδη και, μάλιστα, πρωτοστάτησε στο κωμικό είδος της «τραγικής παρωδίας» (πβ. και τον γενικότερο όρο «παρατραγωδία»)

- Άσκησε διαρκή και συνεκτική πολιτική κριτική μέσω των έργων του (χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι *Ιππείς*). Οι απόψεις του τις περισσότερες φορές τάσσονταν με εκείνες των συντηρητικών της ανώτερης τάξης (αριστοκρατών, ολιγαρχικών). Παρ' όλα αυτά απέφευγε να στηλιτεύσει ευθέως τους δημοκρατικούς θεσμούς, αλλά υποστήριζε την επάνοδο στα χαρακτηριστικά που είχε η δημοκρατία στις μέρες του Μιλτιάδη και του Αριστείδη. Μεσούντος του Πελοποννησιακού πολέμου, τάχθηκε κάποιες φορές υπέρ της ειρήνης, ιδίως όταν τα συμφραζόμενα των κωμωδιών του αφορούσαν τις σχέσεις Αθήνας-Σπάρτης

- Ο ίδιος πίστευε ότι μέσα από την κριτική του υπερασπιζόταν την αλήθεια και τη δικαιοσύνη. Διαθέτουμε μαρτυρίες που αποδεικνύουν ότι η σάτιρά του δεν περνούσε απαρατήρητη στην αθηναϊκή κοινωνία (πβ. την ονομαστική αναφορά του κωμικού ποιητή από τον απολογούμενο Σωκράτη στην πλατωνική *Απολογία Σωκράτους* [19c], καθώς και τις νομικές διαδικασίες που κίνησε ο δημαγωγός Κλέων εναντίον του κωμικού στη δεκαετία του 420 π.Χ.)

Βάτραχοι: τα ιστορικά συμφραζόμενα

- Διδάχθηκαν στα Λήναια (ετήσια εορτή προς τιμήν του Διονύσου, στα τέλη Ιανουαρίου - αρχές Φεβρουαρίου, τον αττικό μήνα Γαμηλιώνα) του 405 π.Χ., και έλαβαν το πρώτο βραβείο. Παραγωγός του δράματος ήταν ο Φιλωνίδης. Το έργο άρεσε τόσο πολύ στο αθηναϊκό κοινό, κυρίως λόγω της προτροπής να δοθεί γενική αμνηστία στους Αθηναίους εξόριστους που εκφραζόταν στην παράβαση (στ. 674-737), ώστε παραστάθηκε εκ νέου σε κάποια επόμενη εορτή
- «Βρισκόμαστε [...] στα 405 π.Χ. και δεν είναι χρόνια εύκολα για να κάνεις τους Αθηναίους να γελάσουν και να ξεχάσουν τις έγνοιες τους. Ο Πελοποννησιακός πόλεμος τραβάει σε μάκρος για πάνω από εικοσιπέντε χρόνια (εκτός από ένα σύντομο διάλειμμα επισφαλούς ειρήνης). Η ναυτική νίκη στις Αργινούσες τον προηγούμενο χρόνο, παρά την ατυχή πολιτική της συνέχεια [δηλ. την εκτέλεση ορισμένων από τους Αθηναίους στρατηγούς, εξαιτίας της απόφασής τους να μην περισυλλέξουν τους νεκρούς της ναυμαχίας], ενεθάρρυνε το φιλοπόλεμο κόμμα να ζητήσει εντονότερες προσπάθειες στον στρατιωτικό τομέα. Όμως πολλοί Αθηναίοι θα έπρεπε να γνωρίζουν πως τελειωτική νίκη ήταν απίθανο να υπάρξει. Στην πραγματικότητα οι Αργινούσες ήταν η τελευταία τους επιτυχία. Έξι μήνες μετά την πρώτη παράσταση των Βατράχων συνέβη και η τελική καταστροφή των Αθηναίων στους Αιγός Ποταμούς.» (Stanford 2010: 17-8)

- «[Α]πό πνευματική άποψη οι Αθηναίοι πλησίαζαν πλέον στην κατάσταση εκείνη που οι ιστορικοί ονομάζουν “κατάρρευση του σθένους”. Η επιρροή των Σοφιστών είχε κλονίσει τα θεμέλια παραδοσιακών αξιών και πεποιθήσεων. Κανόνες ηθικής είχαν τεθεί υπό αμφισβήτηση, αμφιβολίες και αντιρρήσεις δοκίμαζαν τη θρησκεία. Δραστικές αλλαγές στην ποίηση και τη μουσική δρούσαν αποδιοργανωτικά στην εκπαίδευση και την τέχνη. Στον κόσμο της λογοτεχνίας ο θάνατος του Ευριπίδη και του Σοφοκλή τον προηγούμενο χρόνο φάνηκε να σφραγίζει το τέλος μιας μεγάλης εποχής.» (Στο ίδιο, 18-9)
- Υπενθυμίζεται ότι:
 - ❖ Ο Αισχύλος είχε πεθάνει λίγο πριν από το 455 π.Χ.
 - ❖ Ο Ευριπίδης πεθαίνει στη Μακεδονία τον χειμώνα του 407/6 π.Χ.
 - ❖ Ο Σοφοκλής πεθαίνει κατά τη διάρκεια του 406 π.Χ., τον καιρό δηλ. που ο Αριστοφάνης συνέθετε τους *Βατράχους*. Ορισμένες ασυνέπειες ή ανακρίβειες στην πλοκή του έργου έχουν προβληματίσει τους μελετητές, οι οποίοι έχουν διατυπώσει πολλές εικασίες σχετικά με το πώς ο θάνατος του Σοφοκλή μπορεί να επηρέασε την τελική μορφή των *Βατράχων*

- «Σ' αυτούς τους καιρούς της αγωνίας τρεις πολιτικοί ξεχωρίζουν (και οι τρεις μνημονεύονται στους *Βατράχους*). Ο Κλεοφών, ηγέτης της πλειοψηφίας του απλού λαού, υποστηρίζει την πολιτική του πολέμου. Ο Θηραμένης δίνει την εντύπωση ότι προσπαθεί να συμπήξει υπό την προσωπική του ηγεσία μια συμμαχία δημοκρατικών και ολιγαρχικών. Ο αριστοκράτης **Αλκιβιάδης**, από πολλές πλευρές η πιο λαμπρή αλλά και η πιο ασταθής προσωπικότητα από όλους τους Αθηναίους του καιρού του, βρίσκεται σε οικειοθελή εξορία μακριά από την Αθήνα μετά την ήττα στο Νότιον, αλλά στο μυαλό πολλών Αθηναίων προβάλλει ως το μόνο πρόσωπο ικανό να οδηγήσει την Αθήνα στη νίκη. Γι' αυτό και ο Αριστοφάνης θέτει στον αγώνα μεταξύ Αισχύλου και Ευριπίδη το καταληκτικό ερώτημα: “και για τον Αλκιβιάδη τί γνώμη έχετε;” (στ. 1422-3).» (Στο ίδιο, 20)

Ἄγων σοφίας (στ. 905-1118)

- «[Ο] Αριστοφάνης, για να δώσει τέλος σε μια σύγκρουση (είτε πρόκειται για την κεντρική είτε για μια δευτερεύουσα σύγκρουση του έργου), χρησιμοποιεί **μια τυποποιημένη δομή** που επιδέχεται επιμερισμό και ταξινόμηση, όπως περίπου και η παράβαση [= τμήμα της δομής των δραμάτων της Αρχαίας Κωμωδίας, όπου τα πρόσωπα απουσιάζουν από τη σκηνή και ο Χορός απευθύνεται στο κοινό εκφράζοντας τις προσωπικές απόψεις του ποιητή για τα τρέχοντα πολιτικά ζητήματα]. Τις σκηνές που παρουσιάζουν αυτή τη δομή τις χαρακτηρίζουμε συνήθως με τον όρο **αγώνας** – το αρχαίο ελληνικό *ἄγων* το χρησιμοποιούν και οι ξένοι φιλόλογοι. Τη δομή του αγώνα τη βρίσκουμε ολοκληρωμένη δύο φορές στις *Νεφέλες*: στην εριστική συζήτηση του Δίκαιου με τον Ἄδικο Λόγο και, αργότερα, στη λογομαχία του Στρεψιάδη με τον Φειδιππίδη σχετικά με το πώς πρέπει να φερόμαστε στους γονείς μας, καθώς και στον πρώτο από μια σειρά “αγώνες λόγων” ανάμεσα στον Αισχύλο και τον Ευριπίδη, στους *Βατράχους*.» (Dover 2005: 102-3)

- ❖ Πβ. Κακριδής (2012): «Είναι απόλυτα φυσικό, και το περιμέναμε, οι Κωμωδίες να περιέχουν λογής λογής συγκρούσεις: διαφωνίες, αντεγκλήσεις, αντιδικίες, ακόμα και πολεμικές αψιμαχίες. Σημαντική και ως ένα σημείο απροσδόκητη είναι η διαπίστωση ότι στο πλαίσιο της Αρχαίας Κωμωδίας οι περισσότερες από αυτές τις συγκρούσεις ακολουθούν ένα σταθερό σχήμα, αυτό που οι φιλόλογοι αναγνωρίζουν και ορίζουν ως *Επιρρηματικό Αγώνα*.»
- Σύμφωνα με τον Stanford (2010: 50-1, υπ. 72): ο αγώνας των *Βατράχων* διαιρείται ως εξής:
 - ❖ ωδή (στ. 895-904) και αντωδή (992-1003)
 - ❖ (κατα)κελευσμός (905-6) και αντι(κατα)κελευσμός (1004-5)
 - ❖ επίρρημα (905-91) και αντεπίρρημα (1004-76)
 - ❖ πνίγος (971-91) και αντίπνιγος (1078-98)
 - ❖ σφραγίδα (1099-1118)
- Βλ. και Κακριδής (2012): «Το *Επίρρημα* και το *Αντεπίρρημα* [...] είναι απαγγελτικά μέρη όπου με τη σειρά του καθένας αντίμαχος υποστηρίζει τη θέση του, αναιρεί τα επιχειρήματα του αντιπάλου του, συχνά και τον κατηγορεί, τον λοιδορεί και τον διαβάλλει. Η **ρητορική φύση** είναι φανερή στις αγορεύσεις, και σωστά υποστηρίζεται πως αυτά τα μέρη –όπως άλλωστε και οι αντίστοιχοι *Αγώνες λόγων* της Τραγωδίας– έχουν επηρεαστεί από τις **σοφιστικές εριστικές αντιλογίες**. Πέρα από αυτό, η ισότητα ευκαιριών που προσφέρεται στους δύο ομιλητές συνταιριάζει απόλυτα με τη δικονομική τάξη των αθηναϊκών δικαστηρίων και τη δημοκρατική έννοια της **ισηγορίας** γενικότερα.»

- Κατά τη διάρκεια του λογοτεχνικού αγώνα ανάμεσα στον Αισχύλο και τον Ευριπίδη αλλά και γενικότερα όποτε αναφέρονται σε ποιητές, η λ. σοφία και τα παράγωγά της σημαίνουν «ποιητικό ταλέντο και δεξιότητα» και όχι, ως συνήθως, «ευφυΐα ή γνώση»
- Στον λογοτεχνικό αγώνα των *Βατράχων* συγκρούεται ο Αισχύλος, ο **ποιητής-οπλίτης** που προασπίστηκε την ελευθερία της Αθήνας πολεμώντας στον Μαραθώνα και στη Σαλαμίνα, με τον Ευριπίδη, τον εισηγητή των **σοφιστικών ιδεών** και της **σωκρατικής ηθικής** στους παραδοσιακούς τραγικούς μύθους· ο πρώτος εκπροσωπεί την «υψηλή» ποιητική έκφραση που ανήκει στο χθες, ενώ ο δεύτερος το πιο «πεζό» και «καταγγελτικό» ύφος τού σήμερα. Η αναμέτρηση είναι μακρά και λήγει υπέρ του Αισχύλου. Όπως παρατηρεί ο Dover (1993: 69), «[τ]α ηρωικά ιδανικά της αισχύλεια τραγωδίας θα προστατέψουν την πόλη, ενώ ο ανήσυχος ρεαλισμός της ευριπίδεια τραγωδίας θα την καταστρέψει». Οι σημειώσεις που ακολουθούν καλύπτουν λεπτομερέστερα τις διαφορές ανάμεσα στους δύο δημιουργούς και τις ιδέες που αυτοί εκπροσωπούν

- «Ο *ἀγών* μεταξύ Αισχύλου και Ευριπίδη στους *Βατράχους* φυσικά έχει κωμικό σκοπό: και οι δύο διάδικοι πρέπει να προκαλέσουν γέλιο. Αλλά η επιδιωκόμενη αντίθεση είναι αρκετά απλή, και το λεξιλόγιο φαίνεται ότι επηρέασε μεταγενέστερη και σοβαρότερη κριτική πολύ σημαντικά. Και οι δύο συγγραφείς συνθέτουν, φυσικά, εντός των ορίων της τραγωδίας, η οποία εκ φύσεως πρέπει να είναι μεγαλόστομη. Αν ο Ευριπίδης αποτυγχάνει να φθάσει αυτό το μεγαλείο, η αποτυχία είναι σχετική: ακόμη και τα χαρακτηριστικά, τα οποία ο Αριστοφάνης προβάλλει για να γελοιοποιήσει –«Αιθέρα τροφή μου» (στ. 892) και άλλα τέτοια– ανήκουν στον υψηλό τρόπο. Από την άλλη, τα ειδικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στον Αισχύλο είναι αρκετά σαφή: ηχηρή μεγαλορρημοσύνη, βασισμένη σε μεγάλο βαθμό σε σύνθετες λέξεις «καρφωμένες μαζί», και έντονα συναισθηματικές εντυπώσεις, που περισσότερο σχετίζονται με τον φόβο και την έξαψη που βιώνεται στο πεδίο της μάχης ή σε στιγμές κινδύνου. Όπως τα θέματά του υπερβαίνουν την καθημερινή ζωή, έτσι και οι λέξεις του: ο ίδιος παρουσιάζεται να υποστηρίζει, *μεγάλων γνωμῶν καὶ διανοιῶν ἴσα καὶ τὰ ῥήματα* (στ. 1059). [...]

Στους *Βατράχους* αυτός που προβάλλει διεκδικήσεις για την τέχνη του είναι ο Ευριπίδης, όχι ο Αισχύλος. Αυτός βρήκε την τραγωδία παχύσαρκη και την υπέβαλε σε δίαιτα για να αδυνατίσει. Έδωσε στην τραγωδία νέα στολίδια υπό την μορφή «μονωδιών» και μια αυστηρά συγκροτημένη και κατανοητή πλοκή. [...] Κάποιος βαθμός ρεαλισμού θεωρείται συνήθως ως ευριπίδειο χαρακτηριστικό. Αλλά τα αυστηρά υφολογικά στοιχεία, όπως ο Αριστοφάνης τα βλέπει, δεν είναι τόσο σαφή. Ακούμε για σαφήνεια (η λέξη-κλειδί είναι *σαφής*), λεπτότητα (η λέξη-κλειδί είναι *λεπτός*), πρωτοτυπία, έξυπνα επιχειρήματα, και λέξεις που ταιριάζουν στον πραγματικό κόσμο. Με λίγα λόγια ο Ευριπίδης σκοπίμως αποφεύγει τις μεγαλοπρεπείς λέξεις, το χαρακτηριστικό του Αισχύλου, και τις μεγάλες ιδέες που τις συνοδεύουν· αντ' αυτού, δίνει στα έργα του αυστηρότερη νοητική πειθαρχία, και την κατάλληλη γλώσσα της ανταλλαγής επιχειρημάτων. Όσον αφορά στην επίδραση στους θεατές, ο Αισχύλος *έκπλήττει*, και προκαλεί στους θεατές του πολεμικό ενθουσιασμό με τις ηρωικές εικόνες του. [...] Ο Ευριπίδης, από την άλλη πλευρά, διεγείρει την σκέψη αναγκάζοντάς μας να σκεφτούμε για τα μυθολογικά δεδομένα και να τα δούμε βάσει της πραγματικής ζωής. Η κριτική του Αριστοφάνους φυσικά δεν είναι αμιγώς λογοτεχνική: εξετάζει επίσης την αντίθεση μεταξύ των δύο ποιητών ως εκδήλωση **της διαμάχης του παλαιού και του νέου**, μεταξύ των πατροπαράδοτων πατριωτικών αξιών και της αμφισβήτησής τους που οδηγεί στην επανεκτίμηση, ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της συλλογικής συνειδήσεως της εποχής του.» (Russell 2013: 210-2)

❖ Πβ. Dover (1993: 9 και 23): «Ανάμεσα στον Αισχύλο και τον Ευριπίδη [...] οι αντιθέσεις ήταν προφανείς και μπορούσαν να γίνουν μέρος της γνώριμης αριστοφανικής αντίθεσης ανάμεσα στις ιδανικές αρετές μιας γενιάς που είχε λίγους επιζώντες το 405 και την υποτιθέμενη εξαχρείωση των επιγόνων της. [...] Η γενιά του Αισχύλου απέκρουσε την περσική εισβολή και δημιούργησε την αθηναϊκή ηγεμονία. Η γενιά του Ευριπίδη είχε γνωρίσει μια σημαντική απώλεια ισχύος, πλούτου και πληθυσμού, και είχε φθάσει στο σημείο που μια αποφασιστική ναυμαχία μπορούσε όχι μόνο να στερήσει τους Αθηναίους από την υπολειπόμενη ηγεμονία, αλλά και να θέσει σε κίνδυνο τη συνεχή ύπαρξη της ίδιας της Αθήνας. [...] Επομένως, ήταν κατανοητό που μέχρι τον καιρό του Αριστοφάνη ο Αισχύλος είχε καταστεί σύμβολο της αθηναϊκής ισχύος, πλούτου και επιτυχίας, ενώ ο Ευριπίδης, σύμβολο της πτώσης.»

- «Τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά της διχοτομίας του Αριστοφάνους εμφανίζονται, έστω και με διάφορες μορφές, ως η ευρύτερα αποδεκτή ταξινόμηση αυτών που μπορούν να αποκληθούν λογοτεχνικοί τρόποι καθ' όλη την αρχαιότητα. Μεγαλείο, έκπληξις, φυσικό χάρισμα, συναίσθημα βρίσκονται από την μια πλευρά· ρεαλισμός, πειθώ, τέχνη και ἦθος από την άλλη. [...] Στους *Βατράχους* [...] η δύναμη του Αισχύλου έγκειται στο μεγαλείο και την έκπληξιν, γιατί εντυπωσιάζει και διεγείρει με μια επίθεση στα πρωτόγονα πάθη μας και στους φόβους μας. Ο Ευριπίδης [...] χαρακτηρίζεται από επινοητικότητα, ρεαλισμό, επιδεξιότητα στη σύνθεση· μας παρακινεί να ασκήσουμε τις αναλυτικές δυνάμεις μας.» (Russell 2013: 212 και 214)

Βάτραχοι 907 κ.ε.

Ευ. καὶ μὴν ἑμαυτὸν μὲν γε, τὴν ποίησιν οἶός εἰμι,
ἐν τοῖσιν ὑστάτοις φράσω, τοῦτον δὲ πρῶτ' ἐλέγξω,
ὡς ἦν ἀλαζὼν καὶ φέναξ, οἷοις τε τοὺς θεατὰς
ἐξηπάτα, μώρους λαβὼν παρὰ Φρυνίχῳ τραφέντας. (910)
πρώτιστα μὲν γὰρ ἓνα τιν' ἂν καθῖσεν ἐγκαλύψας,
Ἀχιλλέα τιν' ἢ Νιόβην, τὸ πρόσωπον οὐχὶ δεικνύς,
πρόσχημα τῆς τραγωδίας, γρύζοντας οὐδὲ τουτί.
Δι. μὰ τὸν Δί' οὐ δῆθ'.

Ευ. _____ ὁ δὲ χορός γ' ἤρειδεν ὀρμαθοὺς ἄν (914,bis)
μελῶν ἐφεξῆς τέτταρας ξυνεχῶς ἄν· οἱ δ' ἐσίγων. (915)

Δι. ἐγὼ δ' ἔχαιρον τῇ σιωπῇ, καί με τοῦτ' ἔτερπεν
οὐχ ἦττον ἢ νῦν οἱ λαλοῦντες.

Ευ. _____ ἠλίθιος γὰρ ἦσθα, (917,bis)
σάφ' ἴσθι. (918)

Δι. __κᾶμαυτῷ δοκῶ. τί δὲ ταῦτ' ἔδρασ' ὁ δεῖνα; (918,bis)

Ευ. ὑπ' ἀλαζονείας, ἵν' ὁ θεατῆς προσδοκῶν καθοῖτο, (919)
ὀπόθ' ἢ Νιόβη τι φθέγγεται· τὸ δρᾶμα δ' ἄν διήει. (920)

Δι. ὦ παμπόνηρος, οἷ' ἄρ' ἐφenaκιζόμεν ὑπ' αὐτοῦ.
τί σκορδινᾶ καὶ δυσφορεῖς;

Ευ. _____ ὅτι αὐτὸν ἐξελέγχω. (922,bis) [...]

Αι. σὺ δ', ὦ θεοῖσιν ἐχθρέ, ποῖ' ἄττ' ἐστὶν ἄττ' ἐποίεις;
Ευ. οὐχ ἰπαλεκτρύονας, μὰ Δί', οὐδὲ τραγελάφους, ἄπερ σύ,
ἂν τοῖσι παραπετάσμασιν τοῖς Μηδικοῖς γράφουσιν·
ἀλλ' ὡς παρέλαβον τὴν τέχνην παρὰ σοῦ τὸ πρῶτον εὐθύς
οἰδοῦσαν ὑπὸ κομπασμάτων καὶ ῥημάτων ἐπαχθῶν, (940)
ἴσχνανα μὲν πρῶτιστον αὐτὴν καὶ τὸ βάρος ἀφείλον

ἐπυλλίοις καὶ περιπάτοις καὶ τευτλίοισι λευκοῖς,
χυλὸν διδοὺς στωμυλμάτων, ἀπὸ βιβλίων ἀπηθῶν·
εἶτ' ἀνέτρεφον μονωδίαις, Κηφισοφῶντα μειγνύς.
εἶτ' οὐκ ἐλήρουν ὅ τι τύχοιμ' οὐδ' ἐμπεσὼν ἔφυρον, (945)
ἀλλ' οὐξιὼν πρῶτιστα μὲν μοι τὸ γένος εἶπ' ἂν εὐθὺς
τοῦ δράματος.

Αι. _____ κρεῖττον γὰρ ἦν σοι, νῆ Δί', ἢ τὸ σαυτοῦ. (947,bis)

Ευ. ἔπειτ' ἀπὸ τῶν πρῶτων ἐπῶν οὐδένα παρήκ' ἂν ἀργὸν (948)

ἀλλ' ἔλεγεν ἢ γυνή τέ μοι χῶ δοῦλος οὐδὲν ἦττον,
χῶ δεσπότης χῆ παρθένος χῆ γραῦς ἂν. (950)

Αι. _____ εἶτα δῆτα (950,bis)

οὐκ ἀποθανεῖν σε ταῦτ' ἐχρῆν τολμῶντα; (951)

Ευ. _____μὰ τὸν Ἀπόλλω· (951,*bis*)

δημοκρατικὸν γὰρ αὐτ' ἔδρων. (952)

Δι. _____τοῦτο μὲν ἔασον, ὧ̃ τᾶν. (952,*bis*)

οὐ σοὶ γὰρ ἔστι περίπατος κάλλιστα περί γε τούτου. (953)

Ευ. ἔπειτα τουτουσὶ λαλεῖν ἐδίδαξα—

Αι. _____φημὶ κάγω. (954,*bis*)

ὥς πρὶν διδάξαι γ' ὄφελος μέσος διαρραγῆναι. (955)

Ευ. λεπτῶν τε κανόνων εἰσβολὰς ἐπῶν τε γωνιασμούς,

νοεῖν, ὀρᾶν, ξυνιέναι, στρέφειν ἐρᾶν, τεχνάζειν,

κάχ' ὑποτοπεῖσθαι, περινοεῖν ἅπαντα—

Αι. _____φημὶ κάγω. (958,*bis*)

Ευ. οικεία πράγματ' εἰσάγων, οἷς χρώμεθ', οἷς ξύνεσμεν, (959)
ἐξ ὧν γ' ἂν ἐξηλεγχόμην· ξυνειδότες γὰρ οὗτοι (960)
ἤλεγχον ἂν μου τὴν τέχνην· [...]

Αι. [...] ἀπόκριναί μοι, **τίνος οὔνεκα** χρὴ θαυμάζειν ἄνδρα ποιητήν;

Ευ. **δεξιότητος καὶ νουθεσίας, ὅτι βελτίους γε ποιοῦμεν**
τοὺς ἀνθρώπους ἐν ταῖς πόλεσιν. (1010)

Αι. _____ ταῦτ' οὖν εἰ μὴ πεποίηκας, (1010,bis)

ἀλλ' ἐκ χρηστῶν καὶ γενναίων μοχθηροτέρους ἀπέδειξας, (1011)

τί παθεῖν φήσεις ἄξιος εἶναι;

Δι. _____ τεθνάναι· μὴ τοῦτον ἐρώτα. (1012,bis)

Αι. σκέψαι τοίνυν οἴους αὐτοὺς παρ' ἐμοῦ παρεδέξατο πρῶτον,
εἰ γενναίους καὶ τετραπήχεις, καὶ μὴ διαδρασιπολίτας,
μηδ' ἀγοραίους μηδὲ κοβάλους, ὥσπερ νῦν, μηδὲ πανούργους,
ἀλλὰ πνέοντας δόρυ καὶ λόγχας καὶ λευκολόφους τρυφαλείας
καὶ πήληκας καὶ κνημίδας καὶ θυμοὺς ἑπταβοείους.

Ευ. καὶ δὴ χωρεῖ τοῦτὶ τὸ κακόν· κρανοποιῶν αὖ μ' ἐπιτρίψει.
καὶ τί σὺ δράσας οὕτως αὐτοὺς γενναίους ἐξεδίδαξας;

Δι. Αἰσχύλε, λέξον, μηδ' αὐθάδως σεμνυνόμενος χαλέπαινε. (1020)

Αι. δρᾶμα ποιήσας Ἄρεως μεστόν.

Ευ. _____ ποῖον; (1021, bis)

Αι. _____ τοὺς Ἑπτ' ἐπὶ Θήβας· (1021, ter)

ὁ θεασάμενος πᾶς ἄν τις ἀνὴρ ἠράσθη δάϊος εἶναι. (1022)

Δι. τουτὶ μὲν σοι κακὸν εἶργασται· Θηβαίους γὰρ πεποίηκας ἀνδρειοτέρους εἰς τὸν πόλεμον, καὶ τούτου γ' οὖνεκα τύπτου.

Αι. ἀλλ' ὑμῖν αὐτ' ἐξῆν ἀσκεῖν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τοῦτ' ἐτράπεσθε. εἶτα διδάξας Πέρσας μετὰ τοῦτ' ἐπιθυμεῖν ἐξεδίδαξα νικᾶν ἀεὶ τοὺς ἀντιπάλους, κοσμήσας ἔργον ἄριστον. (1027)

Δι. ἐχάρην γοῦν, ἠνίκ' ἴῆκουσα περὶ Ἰ Δαρείου τεθνεῶτος, ὁ χορὸς δ' εὐθὺς τὸ χεῖρ' ὠδὶ συγκρούσας εἶπεν· “ἰαυοῖ.”

Αι. ταῦτα γὰρ ἄνδρας χρὴ ποιητὰς ἀσκεῖν. σκέψαι γὰρ ἀπ' ἀρχῆς ὡς ὠφέλιμοι τῶν ποιητῶν οἱ γενναῖοι γεγέννηνται.

Ὀρφεὺς μὲν γὰρ τελετάς θ' ἡμῖν κατέδειξε φόνων τ' ἀπέχεσθαι,
Μουσαῖος δ' ἐξακέσεις τε νόσων καὶ χρησμούς, Ἡσίοδος δὲ
γῆς ἐργασίας, καρπῶν ὥρας, ἀρότους· ὁ δὲ θεῖος Ὅμηρος
ἀπὸ τοῦ τιμῆν καὶ κλέος ἔσχεν πλὴν τοῦδ', ὅτι χρήστ' ἐδίδαξεν,
τάξεις, ἀρετάς, ὀπλίσεις ἀνδρῶν; [...]

Ευ. καὶ τί βλάπτουσ', ὧ σχετλι' ἀνδρῶν, τὴν πόλιν ἀμαὶ
Σθενέβοιαι;

Αι. ὅτι γενναίας καὶ γενναίων ἀνδρῶν ἀλόχους ἀνέπεισας (1050)
κῶνεια πίνειν αἰσχυνθείσας διὰ τοὺς σοὺς Βελλεροφόντας.

Ευ. πότερον δ' οὐκ ὄντα λόγον τοῦτον περὶ τῆς Φαίδρας ξυνέθηκα;

Αι. μὰ Δί', ἀλλ' ὄντ'· **ἀλλ' ἀποκρύπτειν** χρὴ τὸ πονηρὸν τὸν γε
ποιητήν,

καὶ μὴ παράγειν μηδὲ διδάσκειν. τοῖς μὲν γὰρ παιδαρίοισιν
ἐστὶ διδάσκαλος ὅστις φράζει, **τοῖσιν δ' ἡβῶσι ποιηταί.** (1055)
πάνυ δὲ δεῖ χρηστὰ λέγειν ἡμᾶς.

Ευ. _____ ἦν οὖν σὺ λέγῃς Λυκαβητοῦς (1056,bis)
καὶ Παρνασσῶν ἡμῖν μεγέθη, τοῦτ' ἐστὶ τὸ χρηστὰ διδάσκειν,
ὄν χρὴ φράζειν ἀνθρωπείως;

Αι. _____ ἄλλ', ὧ κακόδαιμον, ἀνάγκη (1058,bis)
μεγάλων γνωμῶν καὶ διανοιῶν ἴσα καὶ τὰ ῥήματα τίκτειν. (1059)
κἄλλως εἰκὸς τοὺς ἡμιθέους τοῖς ῥήμασι **μείζοσι** χρῆσθαι. (1060)
καὶ γὰρ τοῖς ἱματίοις ἡμῶν χρῶνται πολὺ **σεμνοτέροισιν.**
ἀμοῦ χρηστῶς καταδείξαντος διελυμῆνω σύ.

Ευ. _____ τί δράσας; (1062,bis)

Αι. πρῶτον μὲν τοὺς βασιλεύοντας ῥάκι' ἀμπισχῶν, ἴν' ἐλεινοὶ τοῖς ἀνθρώποις φαίνονται εἶναι.

Ευ. _____ τοῦτ' οὖν ἔβλαψά τι δράσας; (1064, bis)

Αι. οὐκουν ἐθέλει γε τριηραρχεῖν πλουτῶν οὐδείς διὰ ταῦτα, (1065) ἀλλὰ ῥακίοις περιειλάμενος κλάει καὶ φησὶ πένεσθαι.

Δι. νῆ τὴν Δήμητρα χιτῶνά γ' ἔχων οὐλων ἐρίων ὑπένερθεν. κὰν ταῦτα λέγων ἐξαπατήσῃ, περὶ τοὺς ἰχθῦς ἀνέκυψεν.

Αι. εἶτ' αὖ λαλιὰν ἐπιτηδεῦσαι καὶ στωμυλίαν ἐδίδαξας, ἢ 'ξεκένωσεν τὰς τε παλαίστρας καὶ τὰς πυγὰς ἐνέτριψεν (1070) τῶν μεираκίων στωμυλλομένων, καὶ τοὺς Παράλους ἀνέπεισεν ἀνταγορεύειν τοῖς ἄρχουσιν. καίτοι τότε γ', ἠνίκ' ἐγὼ 'ζων, οὐκ ἠπίσταντ' ἀλλ' ἢ μᾶζαν καλέσαι καὶ “ῥυππαπαῖ” εἰπεῖν.

Βάτραχοι 1364 κ.ε.

Δι. παύσασθον ἤδη τῶν μελῶν.

Αι. _____ κ᾿μοιγ’ ἄλις. (1364, *bis*)

ἐπὶ τὸν σταθμὸν γὰρ αὐτὸν ἀγαγεῖν βούλομαι, (1365)

ὅπερ ἐξελέγξει τὴν ποίησιν νῶν μόνον·

τὸ γὰρ βάρος νὼ **βασανιεῖ** τῶν ῥημάτων.

Δι. ἴτε δεῦρό νυν, εἵπερ γε δεῖ καὶ τοῦτό με,
ἀνδρῶν ποιητῶν **τυροπωλῆσαι** τέχνην.

Χο. ἐπίπονοί γ’ οἱ δεξιοί. (1370)

τόδε γὰρ ἕτερον αὖ τέρας
νεοχμόν, ἀτοπίας πλέων,
ὃ τίς ἂν ἐπενόησεν ἄλλος;

μὰ τόν, ἐγὼ μὲν οὐδ' ἂν εἶ τις
ἔλεγέ μοι τῶν παρατυχόντων, (1375)
ἐπιθόμην, ἀλλ' ὤόμην ἂν
αὐτὸν αὐτὰ ληρεῖν. [...]

Δι. ἄνδρες φίλοι, κάγω μὲν αὐτοὺς οὐ κρινῶ. (1411)

οὐ γὰρ δι' ἐχθρας οὐδετέρῳ γενήσομαι.

τὸν μὲν γὰρ ἠγοῦμαι σοφόν, τῷ δ' ἠδομαι.

ΠΛΟΥΤΩΝ οὐδὲν ἄρα πράξεις ὧνπερ ἦλθες οὐνεκα.

Δι. ἐὰν δὲ κρίνω; (1415)

Πλ. ____ τὸν ἕτερον λαβὼν ἄπει, (1415, bis)

ὁπότερον ἂν κρίνης, ἵν' ἔλθῃς μὴ μάτην. (1416)

Δι. εὐδαιμονοίης. φέρε, πύθεσθέ μου ταδί.
ἐγὼ κατῆλθον ἐπὶ ποιητήν.

Ευ. _____ τοῦ χάριν; (1418, bis)

Δι. ἴν' ἡ πόλις **σωθεῖσα** τοὺς χοροὺς ἄγη.
ὁπότερος οὖν ἂν τῇ πόλει παραινέσειν (1420)
μέλλη τι χρηστόν, τοῦτον ἄξειν μοι δοκῶ.
πρῶτον μὲν οὖν περὶ **Ἀλκιβιάδου** τίν' ἔχετον
γνώμην ἐκάτερος; ἡ πόλις γὰρ **δυστοκεῖ**.

Αι. ἔχει δὲ περὶ αὐτοῦ τίνα γνώμην;

Δι. _____ τίνα; (1424, *bis*)

ποθεῖ μὲν, ἐχθαίρει δέ, βούλεται δ' ἔχειν. (1425)

ἀλλ' ὅ τι νοεῖτον εἶπατον τούτου πέρι.

Ευ. μισῶ πολίτην, ὅστις ὠφελεῖν πάτραν
βραδὺς φαίνεται, μεγάλα δὲ βλάπτειν ταχύς,
καὶ πόριμον αὐτῷ, τῇ πόλει δ' ἀμήχανον.

Δι. εὖ γ', ὦ Πόσειδον. σὺ δὲ τίνα γνώμην ἔχεις; (1430)

Αι. οὐ χρὴ **λέοντος σκύμνον** ἐν πόλει τρέφειν· (1431*a*)

[μάλιστα μὲν λέοντα μὴ 'ν πόλει τρέφειν·] (1431*b*)

ἦν δ' ἐκτραφῆ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν. (1432)

Δι. νῆ τὸν Δία τὸν σωτῆρα, δυσκρίτως γ' ἔχω·
ὁ μὲν **σοφῶς** γὰρ εἶπεν, ὁ δ' ἕτερος **σαφῶς**. (1434) [...]

Πλ. κρίνοις ἄν.

Δι. __ αὕτη σφῶν κρίσις γενήσεται. (1467,bis)

αἰρήσομαι γὰρ ὄνπερ ἡ ψυχὴ θέλει. (1468)

Ευ. μεμνημένος νυν τῶν θεῶν, οὓς ὤμοσας
ἦ μὴν ἀπάξειν μ' οἴκαδ', αἰροῦ τοὺς φίλους. (1470)

Δι. ἡ γλῶττ' ὁμῶμοκ', **Αἰσχύλον δ' αἰρήσομαι**.

Ευ. τί δέδρακας, ὧ μιάρωτατ' ἀνθρώπων;

Δι. _____ ἐγώ; (1472,bis)

ἔκρινα νικᾶν Αἰσχύλον. τιῆ γὰρ οὔ; (1473)

Ευ. αἴσχιστον ἔργον προσβλέπεις μ' εἰργασμένος;

Δι. τί δ' αἰσχρόν, ἦν μὴ τοῖς θεωμένοις δοκῆ; (1475)

Ευ. ὦ σχέτλιε, περιόψει με δὴ τεθηκότηα;

Δι. τίς δ' οἶδεν εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστὶ κατθανεῖν,
τὸ πνεῖν δὲ δειπνεῖν, τὸ δὲ καθεύδειν κώδιον; [...]

Χο. μακάριός γ' ἀνὴρ ἔχων (1482)

[στρ.

ξύνεσιν ἠκριβωμένην.

πάρα δὲ πολλοῖσιν μαθεῖν.

ὄδε γὰρ εὖ φρονεῖν δοκήσας (1485)

πάλιν ἄπεισιν οἴκαδ' αὖθις,

ἐπ' ἀγαθῷ μὲν τοῖς πολίταις,

ἐπ' ἀγαθῷ δὲ τοῖς ἑαυτοῦ

ξυγγενέσι τε καὶ φίλοισι,

διὰ τὸ συνετὸς εἶναι. (1490)

χαρίεν οὖν μὴ **Σωκράτει**

[ἀντ.

παρακαθήμενον λαλεῖν,

ἀποβαλόντα μουσικῆν

τά τε μέγιστα παραλιπόντα

τῆς τραγωδικῆς τέχνης. (1495)

τὸ δ' ἐπὶ σεμνοῖσιν λόγοισι
καὶ σκαριφησμοῖσι λήρων
διατριβὴν ἄργον ποιεῖσθαι,
παραφρονοῦντος ἀνδρός.

Πλ. ἄγε δὴ χαίρων, Αἰσχύλε, χῶρει, (1500)
καὶ **σῶζε** πόλιν τὴν ἡμετέραν
γνώμαις ἀγαθαῖς, καὶ **παίδευσον**
τοὺς ἀνοήτους· πολλοὶ δ' εἰσὶν· [...]

Βιβλιογραφικές παραπομπές

Dover, K. *Aristophanes, Frogs: Edited with Introduction and Commentary*. Οξφόρδη: Clarendon Press, 1993.

_____. *Η κωμωδία του Αριστοφάνη*. Μτφρ. Φ. Ι. Κακριδής. 6η ανατ. 2005, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1978.

Κακριδής, Φ. Ι. «Επιρρηματικοί αγώνες». Στον *Εγκυκλοπαιδικό Οδηγό της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας*, επιμ. Τ. Γιάννου. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2012.

(Διαθέσιμο: <https://www.greek-language.gr/digitalResources/index.html>)

Russell, D. A. *Λογοτεχνική κριτική στην αρχαιότητα*. Μτφρ. Α. Παπασυριόπουλος. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2013.

Stanford, W. B. *Αριστοφάνους Βάτραχοι*. Μτφρ. Μ. Μπλέτας. 2^η έκδ. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2010.